

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1.	
ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІКТИМНОСТІ	
НЕПОВНОЛІТНІХ	9
1.1. Методологія ювенальної віктимології. Методичні засади дослідження ювенальної віктимності	9
1.2. Ретроспективний аналіз генези нормативно-правового захисту неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень в Україні	31
1.3. Теоретико-прикладні підходи до етіології віктимності неповнолітніх в Україні	56
1.4. Поняття, функції та змістовні складові сучасної ювенальної віктимології	81
Висновки до 1 розділу	99
РОЗДІЛ 2.	
ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ..	103
2.1. Неповнолітній як об'єкт віктимологічного запобігання. Сучасний стан кримінально-правового захисту дитинства в Україні	103
2.2. Детермінація ювенальної віктимності: основні чинники формування віктимної поведінки неповнолітніх	121
2.3. Структура особистості неповнолітньої жертви кримінального правопорушення. Класифікація і типологія неповнолітніх жертв кримінально протиправних посягань	140
Висновки до 2 розділу	160

РОЗДІЛ 3.	
МЕХАНІЗМ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ	
НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ	163
3.1. Роль специфічного психоемоційного стану неповнолітнього в механізмі віктимізації	163
3.2. Інтеракція кримінального правопорушника та неповнолітнього потерпілого в механізмі кримінально протиправної поведінки. Мотивація кримінального правопорушення	200
Висновки до 3 розділу	221
РОЗДІЛ 4.	
ЗАПОБІГАННЯ ВІКТИМІЗАЦІЇ	
НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ	224
4.1. Загальносоціальне запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб	224
4.2. Спеціальне запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб	240
4.3. Індивідуальне запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб	263
Висновки до 4 розділу	285
РОЗДІЛ 5.	
МІЖНАРОДНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ	
КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНИМ ПОСЯГАННЯМ	
НА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ	287
5.1. Міжнародні практика та правові стандарти запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей	287
5.2. Провідні зарубіжні кримінологічні практики запобігання вчиненню кримінальних правопорушень проти неповнолітніх	315
Висновки до 5 розділу	338
ВИСНОВКИ	340
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	352

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЄС – Європейський Союз
КК України – Кримінальний кодекс України
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
ООН – Організація Об'єднаних Націй
США – Сполучені Штати Америки
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УНР – Українська Народна Республіка
СЕТФ – Central Emergency Response Fund
ВША НААУ – Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України
УВП – установа виконання покарань
КЕД – когнітивно-емоційний дефіцит
РП – розлад прив'язаності
РРП – реактивний розлад прив'язаності
ПТСР – посттравматичний стресовий розлад
КМУ – Кабінет Міністрів України
ЗМІ – засоби масової інформації
ДСС – Державна служба статистики
ESPAD – European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs
СІЗО – слідчий ізолятор
ФБР – Федеральне бюро розслідувань

ВСТУП

У ст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначено, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність»¹. Відповідно до статті 3 Конституції України, «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»². Вказані положення свідчать про те, що забезпечення прав та свобод людини є критерієм, який визначає рівень розвитку держави, особливо коли мова йде про дітей. У Законі України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства» передбачено, що «охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні нормативно-правовий встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини»³. Особливої актуальності наведені положення набувають стосовно дітей, які постраждали від кримінально протиправної діяльності. На міжнародному рівні неповнолітні визнані специфічними суб'єктами захисту, що зумовлює необхідність створювати особливий підхід до взаємодії з особами, які вже стали жертвами кримінальних правопорушень, а також розробляти довгострокові стратегії ранньої профілактики віктимної поведінки як одного із масштабних елементів запобіжної кримінально-правової політики України.

---

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

² Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

³ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

Віктимологічна ювенальна політика має передбачати комплекс заходів соціально-педагогічного, реабілітаційно-кримінологічного та кримінально-правового впливу.

Із прийняттям у 2001 році чинного Кримінального кодексу України законодавець чітко визначив курс на посилення кримінальної відповідальності за будь-які суспільно небезпечні дії, які вчиняються стосовно неповнолітніх. Однак події останніх років свідчать про значну інтенсифікацію криміногенних загроз суспільним відносинам у сфері захисту прав та свобод підлітків. Незважаючи на розвиток ювенального кримінального законодавства, неповнолітні все частіше страждають від протиправних посягань. Відповідно до статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України, в 2015 році – 4809 неповнолітніх зазнали кримінально протиправних посягань, 1125 з них – тяжких та особливо тяжких; у 2016 – 4838 дітей стали жертвами кримінальних правопорушень, 1089 – тяжких та особливо тяжких; у 2017 – 4095, із них 1078 – тяжких та особливо тяжких, у 2018 році 3707 неповнолітніх потерпіли від суспільно небезпечних діянь, 932 із них стали жертвами тяжких та особливо тяжких посягань; у 2019 – 3249 неповнолітніх стали жертвами кримінальних правопорушень, 681 – тяжких та особливо тяжких; у 2020 – 3202 підлітки постраждали, 782 – стали жертвами тяжких та особливо тяжких діянь; станом на жовтень 2021 року 3407 неповнолітніх стали жертвами суспільно небезпечних діянь, 803 – тяжких та особливо тяжких⁴. Указане свідчить про наявність гострої потреби у створенні нових способів боротьби з такими кримінальними проявами, провідними з яких є віктимологічні.

Проблеми віктимологічного захисту неповнолітніх осіб від кримінально протиправного впливу актуалізуються також через ухвалення в Україні низки концепцій та програмних документів, які передбачають удосконалення кримінально-правової та кримінологічної науки в цьому напрямі. Йдеться, зокрема, про Декларацію прав дитини від 20 листопада 1959 року, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, Конвенцію ООН про права дитини, Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від

---

⁴ Судова влада. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

4 листопада 1950 року, Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року, Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи (2006) № 8 державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року тощо. Окреме значення набуло підписання Президентом України Закону України від 20 червня 2022 року «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», що стало ще одним позитивним та важливим для нашої держави кроком на шляху до подолання кримінально протиправної діяльності стосовно дітей.

Логічно, що стрімкий нормативно-правовий розвиток, визнання України кандидатом у членство в Європейському Союзі, наявність низки невирішених віктимологічних проблем привертають увагу науковців. Значний внесок у розвиток кримінологічної науки в частині ювенальної віктимології зробили такі вчені, як М. С. Андріяшевська, П. П. Андрушко, А. М. Бабенко, М. І. Бажанов, І. О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Н. Л. Березовська, П. С. Берзін, В. М. Бурдін, Є. М. Вечерова, С. С. Вітвіцький, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Т. О. Гончар, О. В. Дашенко, А. О. Джу́жа, О. М. Джу́жа, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, Ю. В. Єгорова, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, Н. М. Крестовська, В. О. Меркулова, Є. С. Назимко, Н. А. Орловська, Л. М. Палюх, В. Я. Рибальська, О. О. Северин, В. В. Сташис, В. М. Трубников, В. О. Туляков, В. І. Шаку́н, П. В. Хряпінський, Н. С. Юзикова, І. С. Яковець тощо. Зазначені наукові праці мають важливе наукове та практичне значення, однак низка актуальних для сучасної України питань залишається невирішеною. У кримінологічній науці до сьогодні не сформовано універсального та цілісного уявлення про ювенальну віктимологію. Отже, можна констатувати, що стан розробки проблеми віктимологічного захисту неповнолітніх осіб від кримінальних правопорушень не відповідає вимогам сьогодення, що зумовлює актуальність і важливість розробки обраної для дослідження теми.

РОЗДІЛ 1. ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Методологія ювенальної віктимології. Методичні засади дослідження ювенальної віктимності

Вивчення методологічних засад є невід'ємною частиною будь-якого наукового дослідження. Методологія є каркасом, на якому будується система знання про явища та процеси оточуючого об'єктивного середовища. Не заперечуючи те, що здебільшого методологія наукових досліджень є більш-менш статичною та вичерпною сукупністю підходів до процедури отримання знань, необхідно звернути увагу на деяку варіативність, яка залежить від науки та бажаних результатів. У цьому контексті наочним та яскравим прикладом є віктимологія, що зумовлено її тривалою кореляцією з кримінологією. Диференціюються методологічні підходи і всередині самої науки. Наразі мова йде про такий самостійним напрям, як ювенальна віктимологія, яка присвячена вивченню причин та умов віктимності неповнолітніх осіб. У загальному розумінні ювенальна віктимність є комплексним (складеним) феноменом, який включає в себе низку сполучених елементів, кожен з яких має вивчатись як самостійно, так і у взаємозв'язку та взаємозалежності. Враховуючи вказане, доцільним видається розглянути методологічні засади дослідження ювенальної віктимності більш детально.

Віктимологія протягом тривалого часу вважалась одним із напрямів кримінологічного вчення, що зумовлювалось очевидною інтеракцією кримінального правопорушника та потерпілого як основної детермінанти суспільно небезпечного діяння. На сучасному етапі розвитку циклу кримінально-правових наук ученими було доведено, що віктимологія є окремим ученням у межах предмета кримінології. Саме тому, як і кримінологію, її цікавить проблема створення сучасних стратегій ефективного запобігання кримінально протиправній діяльності.

Однак методологія віктимологічного дослідження наразі залишається аналогічною кримінологічній.

«У цілому, якщо говорити про методологічну основу віктимологічного пізнання, то воно ґрунтується на використанні матеріалістичної діалектики – науки про загальні закони, рухи, зміни, оновлення і розвитку природи, суспільства і мислення. Діалектичний матеріалізм визнає різноманітність і різні рівні розвитку матерії, залежність свідомості від суспільного буття, діалектичної єдності соціального і біологічного в особистості, суперечливий характер її формування, матеріалістичну діалектику трактування причинності тощо. Віктимологія, як і кримінологія, використовує й інші вихідні положення матеріалізму та діалектичної логіки (закони, категорії, основні логічні принципи і прийоми, а також вимоги теорії пізнання), які є необхідними і достатніми для дослідження свого предмета й отримання про нього нового знання. Отже, методологія віктимології розглядається як сукупність відправних положень і вимог теорії пізнання, вихідних філософсько-діалектичних законів, категорій, логічних принципів, способів і прийомів, якими ця наука користується при описі, вивченні та аналізі фрагментів реальної дійсності, що складають предмет цієї науки, а також при створенні нового знання»¹. Матеріалістична діалектика, на нашу думку, є підґрунтям будь-якого кримінально-правового дослідження. Говорячи про ювенальну віктимологію, хочеться підкреслити, що остання дозволяє встановити процес розвитку віктимізації підлітків, її соціально-правову сутність, спрогнозувати еволюційні тенденції у взаємозв'язку та взаємозалежності із соціально-економічними, політичними, педагогічними та психофізіологічними детермінантами.

«Отож, методологія віктимології є складовою частиною загальної діалектичної методології теорії пізнання і вирішує питання отримання достовірної і певної інформації щодо предмета науки. Інструментами її здобування є методи. Метод – це основний шлях і засіб збирання, оброблення зібраних даних, матеріалів про предметні явища віктимології. Сукупність необхідних для дослідження методів створюють його методику – поняття, яким визначається набір конкретних способів і прийомів, за допомогою яких

---

¹ Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 19.

дослідник намагається одержати шуканих знань у межах поставлених ним завдань. Оскільки віктимологія, як і кримінологія, є по суті соціолого-психологічною наукою, то і її методика тяжіє до соціологічних і психологічних методів дослідження. Навряд чи можна вказати на наукову методику пізнання, котра належала б виключно віктимології, як, наприклад, медицині. Як і всі інші теорії, що виникли на стику наук (віктимологія – соціологія – кримінологія – психологія та ін.), вона базується на методиці своїх «найближчих родичів», хоча і має певні особливості. Особливості ці пояснюються тим, що в дослідницькому ланцюгу «жертва – середовище – злочинець» на масовому рівні вивчається у взаємозв'язку і співвідношенні не тільки жертва, але й особистість та поведінка злочинця і оточуюче їх середовище, яке або сприяє віктимізації, або створює конкретні життєві ситуації і формування кримінальної мотивації. Тому методичний набір при віктимологічних дослідженнях різноманітний. Використовуються ті методи, які дозволяють виділити суттєві, визначальні, типові факти і процеси, що зумовляють віктимологічні явища»². У зв'язку з цим *у сучасному розумінні існує три категорії проблемних питань методології дослідження ювенальної віктимності*: 1) проблемні питання, пов'язані з трансцендентними атрибутивними ознаками феномена ювенальної віктимності; 2) проблемні питання, пов'язані з імперативністю та субпідрядністю віктимологічної науки; 3) проблемні питання, зумовлені станом методологічних розробок у вітчизняних кримінально-правових науках. *До проблем першої категорії можна віднести*: 1) малодослідженість феномена ювенальної віктимності, що призводить до набуття нею іманентних ознак, і як наслідок – створення неправильного уявлення про причини та умови підліткової віктимності; 2) відсутність повноцінних міжгалузевих зв'язків ювенальної віктимології з іншими науками кримінально-правового циклу; «ізоляція» внутрішньої кореляції між загальним віктимологічним ученням та його ювенальним напрямом; 3) низький рівень емпірико-технічного пізнання феномена ювенальної віктимності. *До другої категорії відносяться*: 1) «конформність» понятійно-категоріального апарату, зумовлена

² Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голина, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуїська та ін. ; за ред. В. В. Голини і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. С. 19.

впливом кримінологічної науки; 2) відсутність індивідуального інструментарію впливу на ювенальну віктимність; 3) відсутність системного підходу до вивчення феномена ювенальної віктимності. *Третя категорія включає в себе:* 1) консервативність методології наук кримінально-правового циклу; 2) «науковий плюралізм»; 3) відсутність єдиного розуміння методів дослідження віктимологічних феноменів.

Цікавим фактом є наявність максимально тісного взаємозв'язку методології ювенальної віктимології з аналогічною кримінально-правовою. Такий стан справ пов'язаний із популяризацією еклектичного підходу до розуміння девіації та віктимності в їх філософському та соціологічному вимірі. Звичайно, це призвело до поступового руйнування постмодерністського нормативізму.

Учені вказують, що «дефікація нормативістського підходу (віра в норму як в універсальний регулятор) зумовлювала суперечності між сутністю права на безпеку та безпековими очікуваннями можновладців. Так, більшість із видів економічних реформ виконавчої влади на шляху до руїни національної економіки та добробуту України додатково обґрунтовувалися дослідженнями необхідності криміналізації окремих видів економічної поведінки, боротьби з економічною злочинністю, детінізацією економіки, протидії корупційним практикам тощо. Відчуження капіталу від товаровиробників, інфляція та псевдоприватизація у дев'яності роки призвели до теоретичного обґрунтування необхідності диверсифікації відповідальності за правопорушення у сфері економіки. У 2005 р. після запуску державної економічної програми «Назустріч людям» було прийнято рішення про гуманізацію відповідальності за вказані злочини, а пізніше через декілька років і декриміналізацію діянь (хоча, як відомо, каральні практики було замінено позасудовою дисциплінарною репресією). Саме економічні злочини стали таким собі камікадзе від верховенства закону. Проте ще Генрі Стенлі Беккер, розглядаючи економіку злочину та покарання, вказував на раціональність ірраціонального вибору злочинної поведінки. Звідси універсальність методу диверсифікації злочинного та караного обмежується економікою ринкових відносин, та підтримується політикою економічних відносин. Тобто негативні аспекти криміналізації діяння